

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РИБНОЇ ГАЛУЗІ
ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE FISH INDUSTRY
OF THE BLACK SEA REGION OF UKRAINE

У статті розглянуто основні проблеми рибної галузі Причорноморського регіону України. Охарактеризовано основні стримуючі чинники розвитку рибної галузі Причорномор'я. Доведено, що нові вимоги сьогодення та сучасні реалії вимагають вивчення і вирішення науково-практичних завдань, пов'язаних із подальшим розвитком рибопродуктової галузі Причорноморського регіону за рахунок кращого використання власних сировинних ресурсів та впровадження інноваційних технологій рибоберобки.

Ключові слова: рибна галузь, Причорноморський регіон, рибоберобна промисловість, проблеми рибоберобної галузі, перспективи розвитку рибоберобки.

В статье рассмотрены основные проблемы рыбной отрасли Причерноморского региона Украины. Охарактеризованы основные сдерживающие факторы развития рыбной отрасли Причерноморья. Доказано, что новые требования настоящего и современные реалии требуют изучения и решения научно-практических задач, связанных с

дальнейшим развитием рыбопродуктовой области Причерноморского региона за счет лучшего использования собственных сырьевых ресурсов и внедрения инновационных технологий рыбопереработки.

Ключевые слова: рыбная отрасль, Причерноморский регион, рыбоперерабатывающая промышленность, проблемы рыбоперерабатывающей отрасли, перспективы развития рыбопереработки.

The article deals with the main problems of the fish industry of the Black Sea region of Ukraine. The main constraints of the development of the Black Sea fisheries sector are described. It is proved that new requirements of the present day and modern realities require the study and solving of scientific and practical tasks related to the further development of the fish processing industry in the Black Sea region at the expense of better use of own raw materials and introduction of innovative technologies of fish processing.

Key words: fish industry, the Black Sea region, fish processing industry, problems of fish processing industry, prospects of fish processing.

УДК 338.58:65.014

Паславська В.В.

к.е.н., доцент кафедри економіки та підприємництва

Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського

Квасній З.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту

Прикарпатський інститут імені Михайла Грушевського

Постановка проблеми. Рибне господарство в системі національної економіки України та Причорноморського регіону зумовлює стратегічне значення галузі в частині формування продовольчої безпеки та зміцнення позицій у міжнародному плані. Вважаємо, що важливим є відтворення водних біоресурсів, їх охорона та раціональне використання, а також забезпечення державного регулювання та ефективний контроль над веденням промислового вилову риби та рибальства. У цьому зв'язку питання та пов'язані з ними організаційно-управлінські та економічні аспекти з подальшого розвитку рибної галузі Причорноморського регіону України є пріоритетними для держави, а їх актуальність не може викликати сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням перспектив розвитку вітчизняного ринку риби і рибопродукції присвячено роботи П.Т. Саблука, П.П. Борщевського, М.С. Стасишена, С.І. Алімова, О.В. Загороднюк [5], А.В. Захарчук [6], О.С. Курганської та ін. Ураховуючи результати ґрунтовних наукових досліджень даної проблеми і нові вимоги сьогодення, сучасні реалії вимагають вивчення і вирішення науково-практичних завдань, пов'язаних із подальшим розвитком рибопродуктової галузі Причорноморського регіону за рахунок кращого використання власних сировинних ресурсів та впровадження інноваційних технологій переробки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем та перспектив ринку риби в Причорноморському регіоні України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Матеріально-технічна база підприємств рибної галузі за часів колишнього СРСР давала змогу добувати, переробляти, зберігати та продавати на території колишнього СРСР близько 1 200 тис. т продукції за рік. Проте після проголошення Україною незалежності відпала потреба в поставках риби на територію колишнього СРСР. Сировинна база для українського рибпромислового флоту різко звузилася. Починаючи із середини 90-х років в Україні почала формуватися нова кон'юнктура ринку риби. Характерною ознакою ринку риби Причорноморського регіону є те, що після зниження мита замість риби з Росії на українському ринку переважає риба, що надходить із Норвегії [1].

Практика показує, що рибна промисловість України спеціалізувалася переважно на виробництві консервів із сардини та сардинелли, а також реалізації свіжих та заморожених видах риби.

За площею (113,4 тис. км²) Причорноморський економічний район посідає перше місце в Україні, займаючи 18,6% її території. Причорноморський економічний район розташований у південній і південно-західній частині України, займаючи територію рівнинної Причорноморської низовини та Кримський півострів, має вихід до Чорного й Азовського морів. Причорноморський економіч-

ний район України включає Одеську, Миколаївську та Херсонську області. Район має зручне географічне положення, оскільки розташований на перетині державних і міжнародних шляхів Азово-Чорноморського басейну. Саме його приморське положення сприяє розвитку портового і рибного господарств. Через територію Причорноморського району прокладено важливі залізничні, річкові та повітряні шляхи, що з'єднують економічні райони України з багатьма іноземними державами.

Рибоконсервні заводи є в Генічеську, Кілії, Білгород-Дністровському.

Дослідження показують, що до галузі рибного господарства Причорноморського регіону належать:

- користувачі водних живих ресурсів;
- морські порти;
- наукові установи;
- навчальні заклади;
- підприємства, що спеціалізуються на відтворенні різних видів риб;
- підприємства різних форм власності, які займаються розведенням та вирощуванням риби;
- підприємства, що здійснюють консервне виробництво з риби та морепродуктів.

Інфраструктура ринку риби та харчової продукції з неї за роки СРСР включала промисловий флот (міста Одеса, Севастополь, Керч), систему доставки продукції та сировини (залізничний, автомобільний та морський транспорт), систему зберігання (підприємства зі зберігання риби, інших водних живих ресурсів і рибної продукції) та систему переробних підприємств (консервні заводи і берегові рибопереробні підприємства, підприємства оптової та роздрібної торгівлі і науково-дослідні інститути).

Промисел риби у Причорномор'ї проводився лише у внутрішніх водах та в обмеженій зоні поблизу Мавританії. Рибна продукція була затребувана лише частково – здебільшого споживачами системи Міноборони, МВС та державного матеріального резерву.

У 1996 р. Україною укладено угоду про вільну торгівлю з країнами Балтії, що деякою мірою змінило ситуацію на краще. Нині наявна застаріла виробнича база рибної галузі не дає змоги виробляти продукцію, яка б відповідала вимогам часу. Статистика показує, що у зв'язку з анексією Криму Україна втрачає дві третини свого вилову риби. У 2013 р. Україна виловила 216 тис. т риби. При цьому 82 тис. т було виловлено у Причорноморському регіоні, з яких 52 тис. т – кримськими рибалками, що становить 65% вилову риби в регіоні. Плюс 98 тис. т риби було виловлено чорноморським флотом у світовому океані, а це 100% вилову в океанських водах. Якщо додати ці цифри, то на частку Криму припадає 150 тис. т, а це дві третини всього вилову [2].

І.Т. Кіщак, Н.О. Корнева, О.Є. Новіков [3] до основних проблем, що стримують розвиток рибного господарства, відносять:

- а) державне регулювання та управління в галузі;
- б) насичення ринку рибної продукції та її споживання;
- в) стан відтворення водних біоресурсів на інноваційних засадах.

Вважаємо, що крім цих проблем, основними чинниками, що стримують розвиток рибного господарства Причорноморського регіону України і негативно впливають на процеси відтворення запасів риби, є бурхлива господарська діяльність людини (забруднення вод підприємствами хімічної та металургійної промисловості, забруднення моря небезпечними речовинами в результаті корабельних аварій); браконьєрський вилов особливо цінних порід риби; використання згубних знарядь лову (донного трала); активне будівництво на узбережжі туристичних об'єктів; забруднення водних об'єктів регіону; необґрунтоване водоспоживання; порушення гідрологічних режимів; відсутність ефективних рибозахисних та рибопропускних пристроїв на гідротехнічних спорудах на тлі послаблення державного контролю за виловом і реалізацією рибних ресурсів. Динаміка вилову різних видів риби відображає зростання обсягів видобутку дешевших порід і скорочення вилову цінної риби. Рентабельність рибного виробництва скорочується у зв'язку з постійно зростаючими витратами, необхідними для вилову риби, та особливо через виснаження морських рибних запасів. Велике значення має й неефективний менеджмент у рибному господарстві, неконкурентоспроможний на ринку рибопродукції. Дослідження показують, що на початку 1990-х років рибний ринок України складався з 95% національного виробника і лише 5% припадало на імпорту рибну продукцію.

Головний фактор, що характеризує попит на основну продукцію рибного господарства, є споживання рибопродуктів. У багатьох країнах продукція рибного господарства є стратегічним елементом забезпечення продовольчої безпеки держави [4, с. 72]. Мініміально допустима з медичного погляду кількість споживаної риби на рік має становити 12 кг, а раціональна – 20 кг. В Україні, за даними табл. 1, добування риби зменшилося більше ніж у 4,5 рази порівняно з 1995 і 2000 рр. (табл. 1).

Ситуація, що склалася в рибній галузі України, а отже, і в Причорномор'ї, зумовлена цілою низкою обставин: непомірно високими для населення цінами, порушенням зв'язків між підприємствами, які видобувають сировину, і переробними підприємствами, диспропорціями в доходах між учасниками ринку риби продукції (виробниками, переробниками, реалізаторами) тощо.

Не зумівши уберегти від кризи своє рибне господарство в період початку перебудови, Україна змушена була відкрити доступ для імпорتنих поставок риби та рибної продукції. У 1999 р. державою було знижене ввізне мито на заморожену рибну продукцію з 20% до 5%, що призвело до сплеску кількості імпоротної рибпродукції на вітчизняних ринках. Поступово частка вітчизняної рибпродукції скоротилася до 10%. В Україну ввозиться заморожена і охолоджена риба у вигляді тушок і філе [5, с. 27].

За дослідженнями [3], «більше ніж 70% продовольчого кошика населення України – це імпортні рибпродукти. Нині 85% одеського рибного споживчого кошика (свого часу широко відомий ринок «Привоз» із його рибними рядами) становить продукт імпортований, у 70% випадків – із Норвегії. У Норвегії списується державний рибний запас, який перевищує три роки зберігання і, відповідно, поновлюється. Саме за такий строк усі корисні для людини речовини, що є в рибі, втрачають свої властивості». Основними країнами – імпортерами риби в Україну є Норвегія, В'єтнам, Ісландія, рибної консервації – Росія, Естонія, Латвія [8].

Результати діяльності відокремленого структурного підрозділу Миколаївської митниці – митного поста «Миколаїв-морський» [9] показали, що імпортована рибна продукція у складі риби мороженої та рибного філе належить до основних бюджетоформуючих товарів. «У 2013 році митним постом оброблено 33,6 млн. т риби мороженої на загальну суму за митним обрахуванням вартості – 537,5 млн. грн.; платежі становили 109,2 млн. грн. за митної вартості одиниці товару 16,0 грн.; відповідно по рибному філе 3,2 млн. т, 73,1 млн. грн., 14,6 млн. грн. та 22,5 грн. Порівняно з 2012 р. у 2013 р. збільшено суму надходження сплачених митних платежів за товарною групою «риба морожена» на 34,0 млн. грн. (фактично – 115,4 млн. грн.); «рибне філе» – на 2,2 млн. грн. (фактично – 9,2 млн. грн.). За питомою вагою серед 18 найбільших суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в 2013 р. ПП «Торговий дім «Українська рибна компанія» займає 7,8% від суми сплачених податків (сплачено 7,1 млн. грн.) під час оформлення імпортованих товарів на митному посту» [3, с. 44].

Очевидно, що для задоволення попиту населення в продуктах харчування, якщо вони високої

Таблиця 1

Добування водних біоресурсів, т

	Добування водних біоресурсів					у т. ч. риби
	усього	у т. ч. за видами водойм				
		у внутрішніх водних об'єктах	у виключній (морській) економічній зоні України	у виключних (морських) економічних зонах інших держав	у відкритому морі	
1995	400191	67816	30133	279548	22694	363444
1996	390819	55107	19563	306861	9288	376424
1997	419971	41721	30239	346176	1835	411742
1998	386097	40736	35825	307913	1623	379234
1999	341977	42523	45050	251101	3303	332199
2000	350087	38210	56990	175033	79854	346699
2001	333363	38257	134585	151613	8908	310451
2002	293205	38011	93030	153324	8840	253847
2003	248176	37703	55027	140991	14455	222385
2004	225905	35365	52467	126834	11239	195067
2005	265585	37396	61176	149622	17391	234185
2006	228840	36701	46799	122374	22966	202231
2007	213669	43207	46909	123553	-	198335
2008	244527	41229	55037	140705	7556	220543
2009	256853	42201	67314	147338	-	238600
2010	218681	38364	69725	110592	-	215017
2011	211182	37574	74870	98738	-	205285
2012	203926	41569	63454	98903	-	195490
2013	225802	45695	78848	96578	4681	216354
2014 ¹	91252	39612	22181	20263	9196	80958
2015 ¹	88552	38507	34205	... ²	... ²	73963
2016 ¹	88443	40754	40335	... ²	... ²	78490

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

² Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

якості, не має особливого значення для споживача, звідки вони надходять на ринок. Однак для економіки держави це пов'язано з його безпекою, в даному разі – продовольчою. З одного боку, найважливішою функцією держави є забезпечення населення всіма необхідними продуктами харчування навіть в умовах недостатності власного їх виробництва. З іншого боку, необхідно забезпечувати незалежність країни від зовнішніх виробників і підтримувати власне виробництво, зокрема для забезпечення зайнятості населення.

Практика показує, що в багатьох магазинах реалізовується значна частка неврахованої риби. Згідно з чинним законодавством, щоб у великому магазині провести перевірку, державним контролюючим органам необхідно за десять днів повідомити адміністрацію магазину про мету і час перевірки. За такий термін наявна неврахована продукція з магазину зникає.

Щорічне зниження обсягів вилову риби пов'язане зі старінням рибпромислового флоту, а також із відсутністю адекватного фінансування галузі. За дослідженнями фахівців [9], середній вік українських суден становить більше 20 років, а технічний знос – більше 80%.

За останні роки має місце значне недофінансування наукових установ, що є характерним для України у цілому і Причорномор'я зокрема. Це зумовлює відставання фундаментальних і прикладних досліджень від рівня сучасного світової науки та, як наслідок, призводить до погіршення стану рибогосподарських водойм, зумовлює низький рівень технологічної і технічної бази виробництва, неконкурентоспроможності рибної продукції та зниження обсягів виробництва в регіоні. Крім того, це зумовлює значний відтік високопрофесійних наукових кадрів і, відповідно, втрату наявних наукових напрацювань.

Досвід аграріїв Ізраїлю дає змогу досягати значних результатів на обмежених ділянках землі чи водного плеса. Інвестори та фахівці компанії Agropro Ltd (Ізраїль) адаптують такі технології до місцевих умов у багатьох країнах. Реалізація ізраїльського «рибного» проекту на території Причорноморського регіону сприяє істотному підвищенню продуктивності ставкових господарств. Кінцева його мета – доведення рівня виробництва риби до 15 т/га водного об'єкта; маса однієї вирощеної риби досягатиме 2–2,5 кг. Таке осучаснення риборозведення може сприяти поліпшенню екологічного стану водойм. Проектом також передбачається вирощування малька для «заселення» традиційних місць промислового та любительського рибальства [8].

Занепад рибпромислового флоту збільшувався тим фактом, що державні органи передавали частину океанічного флоту в оренду іноземним підприємствам, які прагнуть найбільш

інтенсивно експлуатувати судна і не зацікавлені в їх ремонті та модернізації. На початок 2011 р. вітчизняний рибпромисловий флот складався зі 146 судів, сім з яких здійснюють вилов у водах Світового океану [10, с. 21].

Всі підприємства рибальства, рибництва і рибпереробки до березня 2014 р. перебували у відомстві Державного агентства рибного господарства України, до функцій якого належать здійснення контролю над дотриманням правил рибальства, вжиття заходів щодо збереження запасів риби, дозвіл і заборона вилову риби, контролювання безпеки мореходства, розроблення методик штучного розведення риб [11, с. 24]. Однак ефективне функціонування рибного господарства можливе лише за наявності не тільки державного органу, а й ефективного функціонування підприємств інших галузей, які обслуговують рибну галузь [12].

Динаміка імпорту за останні роки неоднорідна, при цьому простежується стійке перевищення імпорту над експортом. Питома вага експортованої рибпродукції в обсязі її імпорту з кожним роком скорочується, що свідчить про посилення залежності нашої держави від зовнішніх постачальників стратегічно важливого продукту. Ліквідація такої залежності, на нашу думку, є найважливішим стратегічним завданням Причорноморського регіону України щодо виведення рибного господарства з кризи і подальшого його сталого розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасний стан рибної галузі та природних водойм Причорноморського регіону, як і України у цілому, є незадовільним. Негативно на рибоконсервну галузь впливає тіньова продукція, як вітчизняна, так й імпортна. Однією з найбільш гострих проблем є нестача сировини. Підтверджено, що, враховуючи тривалу тенденцію щорічного падіння виробництва галузі рибного господарства України і Причорноморського регіону зокрема, скорочення запасів водних живих ресурсів рибогосподарських водойм, старіння та практичну відсутність механізмів відновлення основних фондів, недосконалість законодавчої бази тощо, необхідно розробити дієві заходи щодо подолання кризової ситуації.

Перспективне регулювання рибної галузі в регіоні має базуватися на історичному досвіді і, відповідно, забезпечуватися економіко-технологічними, нормативно-правовими та організаційно-управлінськими складниками, враховуючи особливості ведення галузі, що, своєю чергою, потребує подальших науково-практичних досліджень. При цьому необхідно врахувати, що важлива роль належить науково-технічному забезпеченню.

Результати дослідження доказують, що пріоритетними напрямками наукового супроводження діяльності рибного господарства Причорномор'я можуть стати такі:

- наукове обґрунтування обсягів сировинної бази та раціонального рибальства;
- аквакультура;
- охорона водних екосистем;
- технології переробки водних біоресурсів.

Перспективи промислового використання живих ресурсів Причорноморського басейну повинні визначатися з урахуванням стану його екосистеми. Стабільний розвиток промислу в Чорному морі можливий лише за раціонального використання і відтворення живих водних ресурсів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічні імперативи розвитку рибопродуктового комплексу держави / І.Т. Кіщак, Н.О. Корнева, О.Є. Новіков. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. Т. 1. Вип. 3(79). С. 5–17.
2. Самофатова В.А. Аналіз перспектив розвитку рибопереробної галузі в Україні. Економіка харчової промисловості. 2014. № 3(23). С. 51.
3. Державне регулювання та економіко-технологічні засади розвитку риби продуктового комплексу / І.Т. Кіщак, Н.О. Корнева, О.Є. Новіков. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2015. Вип. 1. С. 39
4. Борщевский П., Дейнеко Л. Продовольственная безопасность страны: состояние и тенденции. Развитие государства. 2000. № 1– 6. С. 66–73.
5. Бузни А.Н., Сушко Н.А. Генезис рыбного хозяйства Украины. Менеджмент предпринимательской деятельности: материалы науч.-практ. конф. молодых ученых, аспирантов и студентов. Симферополь: ДИАЙПИ, 2012. С. 26–28.
6. Ганжуренко І.В. Сучасний стан і розвиток рибопромислового під комплексу України та світу. Вісник Одеського національного університету. 2013. № 18. Вип. 3/1. С. 72–78.
7. Митний пост «Миколаїв-морський». URL: <http://mk.sfs.gov.ua/okremi-storinki/mitni-punkti/115410.html>.
8. Неїжак В. Ізраїльтяни дадуть нам вудку на рибу. Голос України. 29 жовтня 2013.
9. Загороднюк О.В. Формування та розвиток ринку риби і рибної продукції України: автореф. дис. ... к.е.н.: 08.00.03 «Економіка і управління національним господарством». Одеса, 2012. 24 с.
10. Демчук О.В., Сушко Н.А. Економіка рыбного хозяйства: учеб. пособ. Симферополь: ДИАЙПИ, 2012. 311 с.
11. Демчук О.В., Сушко Н.А. и др. Экономика и управление рыбной отраслью Украины: монография. Симферополь: ДИАЙПИ, 2012. 239 с.
12. Сиряк Н. Чем богатеет рыбный рынок. Крымские известия. 2008. № 7. С. 8–9.
13. Воронков В. У супермаркеті можна купити рибу... Голос України. 18 липня 2014.